

Position paper: het missende perspectief op cultuurverschillen

Ruud Koopmans

Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung & Humboldt Universität Berlin

Het rapport van de staatscommissie biedt belangrijke inzichten, die voor een lange-termijn perspectief op de demografische ontwikkeling onontbeerlijk zijn. In deze notitie beperk ik mij, vanuit mijn specifieke expertise, tot de rol die migratie daarin speelt. Een zeer belangrijk besef dat uit het rapport naar voren springt, is dat relatief kleine verschillen in het migratiesaldo op jaarbasis grote uitwerkingen op de lange termijn kunnen hebben. Geïllustreerd wordt dit op p. 86 met de constatering dat een verschil in het migratiesaldo van slechts 20.000 mensen op jaarbasis tot 2050 700.000 inwoners meer of minder tot gevolg heeft. Dit is een belangrijk argument tegen het idee dat migratie nauwelijks te sturen zou zijn. Zeker, makkelijk is dat niet, en bij de ene vorm van migratie nog minder dan bij de andere, maar zelfs geringe beleidseffecten op korte termijn kunnen grote verschillen op langere termijn bewerkstelligen.

Het rapport besteedt uitvoerig aandacht aan verschillen tussen vormen van migratie, zoals arbeids-, studie-, gezins- en asielmigratie. Eén belangrijke factor blijft echter vrijwel onbesproken: de rol van culturele verschillen en culturele afstand. Een zoektocht naar de term “cultu*” in het document levert de nodige treffers op maar die hebben vrijwel uitsluitend betrekking op begrippen als “wooncultuur”, “planningsculturen”, “cultuur van waterschappen”, “cultuur van voedselproductie”, “deeltijdcultuur”, “vervroegde uittredingscultuur” en dergelijke. Dat ook migranten “cultuur” in de vorm van waarden, normen en handelingsrepertoires meebrengen, die soms duidelijk verschillen van, of zelfs botsen met die van de opnemende samenleving komt alleen een paar keer aan bod als het gaat om “cultuurspecifieke zorg” of “interculturele competenties” bijvoorbeeld bij ondernemingsraden, met andere woorden als het gaat om de sensibiliteit van de instituties van de opnemende samenleving voor de specifieke culturele behoeften van migranten. Ik heb slechts één korte passage van zes regels in het rapport kunnen vinden (op p. 258) waarin aan de relevantie van de culturele bagage van migranten voor integratieperspectieven wordt gerefereerd, namelijk “taalachterstanden en [niet nader benoemde] culturele verschillen” die een belemmering voor integratie op de arbeidsmarkt en voor de netto economische bijdrage van migranten zouden kunnen zijn. In hoofdstuk 7 over sociale cohesie wordt weliswaar beweerd dat aandacht aan “sociaal-culturele” aspecten van migratie wordt geschonken, maar de-facto gaat dit niet verder dan het simpele onderscheid tussen personen met of zonder migratieachtergrond. Dit laatste onderscheid is echter maar in zeer beperkte mate van culturele aard, juist omdat de culturele achtergrond van migranten en de culturele afstand tot Nederland enorm verschillen tussen herkomstgroepen.¹

Dat beleidssturing op de nationale of culturele achtergrond van migranten in ieder geval in directe zin praktisch en normatief niet eenvoudig is, kan geen reden zijn om dit aspect niet aan de orde te stellen, om de simpele reden dat de mate waarin migratie de culturele diversiteit en culturele verschillen binnen Nederland vergroot, van groot belang is voor de beoordeling van de vraag hoeveel migratie Nederland “aankan” en door de Nederlandse bevolking gewenst wordt. Aan de ene kant is dat zo omdat de mate waarin leden van de opnemende samenleving zich door migratie vervreemd kunnen gaan voelen van hun leefomgeving sterk samenhangt met de culturele afstand van migranten

¹ Zie bijv. de World Values Surveys waaruit blijkt dat de landen van de islamitische wereld en die in Sub-Sahara Afrika de grootste culturele afstand tot West Europa hebben.

tot de Nederlandse samenleving. Mede daardoor hangt ook de mate waarin migranten discriminatie ervaren sterk met culturele afstand samen.² Daarbij gaat het niet alleen om waargenomen afstand, maar ook om de reële verschillen die tussen Nederland en sommige herkomstlanden veel groter zijn dan tot andere herkomstlanden, bijvoorbeeld op het gebied van verhoudingen tussen de geslachten, geloofsvrijheid of het recht op seksuele zelfbestemming. Het maatschappelijke draagvlak voor migratie hangt daarom niet alleen van aantallen maar ook van de (culturele) samenstelling van de migrantenbevolking af.

Los van het draagvlakaspect aan de kant van de opnemende samenleving, zijn culturele verschillen ook van belang voor de sociaal-economische kant van migratiescenarios. Terecht merkt het rapport op dat in het verleden de gevolgen van de vergrijzing voor een belangrijk deel zijn opgevangen door de vergroting van de arbeidsdeelname van vrouwen, en dat hier ook voor de toekomst nog een groot potentieel ligt. Op p. 372 citeert het rapport een studie van CBS/NIDI, die laat zien dat als mannen en vrouwen in Nederland evenveel zouden gaan werken en het verschil tussen het aantal gewerkte uren tussen de geslachten gehalveerd zou worden, dit het equivalent van 700.000 extra fte's voor de Nederlandse arbeidsmarkt op zou leveren. Deze oplossingsrichting voor de demografische uitdagingen wordt echter door migratie, en in het bijzonder door migratie vanuit niet-westerse landen, niet bevorderd, omdat juist onder deze groep migranten de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen sterk terugblijft bij die van mannen.³ Geringere arbeidsmarktparticipatie van vrouwen heeft verder ook negatieve consequenties voor de onderwijskansen van kinderen, door de samenhangen met geringere gezinsinkomens en een groter kindertal.⁴

Last but not least, zijn culturele verschillen van groot belang voor de sociale cohesie en voor de vraag of toegenomen culturele diversiteit verrijkend is en de innovatiekracht van een samenleving vergroot, of juist de sociale samenhang bedreigt en conflictpotentieel vergroot. De spanningen die we nu meemaken in de context van de oorlog tussen Hamas en Israël en het daarmee gepaard gaande toegenomen (of aan de oppervlakte gekomen) antisemitisme; aanslagen door terreurgroepen met wortels in politiek instabiele herkomstregio's; of de overtegenwoordiging van bepaalde herkomstgroepen onder de daders van geweld tegen homoseksuelen zijn daarvan voorbeelden. Het is zonneklaar dat het voor de sociale cohesie, het maatschappelijk draagvlak, en de kansen op succesvolle integratie een groot verschil maakt of we in 2050 met twee miljoen extra inwoners uit landen als Oekraïne of Polen, of uit landen als Afghanistan en Syrië te maken zullen hebben.

Rest natuurlijk de belangrijke vraag of daar politiek op te sturen valt. Zonder in details te kunnen treden in deze korte notitie, kan geconstateerd worden dat hier meer mogelijk (en normatief verdedigbaar) is dan vaak wordt aangenomen. Om te beginnen werkt een priorisering van arbeidsmigratie binnen de EU (waartoe we door het vrije verkeer van personen, behoudens overgangsregelingen) sowieso verplicht zijn, in de gewenste richting: de culturele verschillen met EU-landen zijn veel geringer dan die met de meeste andere landen van de wereld. Arbeidsmigratie van buiten de EU is een discretionaire bevoegdheid waarbinnen het overheden vrij staat overeenkomsten over arbeidsmigratie met derde landen mede te richten naar de mate waarin

² Zie Ruud Koopmans, Susanne Veit & Ruta Yemane (2019), Taste or statistics? A correspondence study of ethnic, racial, and religious labor-market discrimination in Germany. *Ethnic and Racial Studies* 42: 233-252.

³ <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82809NED/table>.

⁴ Zie voor een overzicht van studies: Ruud Koopmans (2019), hoofdstuk 6 in *Het vervallen huis van de Islam. Over de crisis van de islamitische wereld*. Amsterdam: Prometheus.

migranten uit de betreffende landen cultureel aansluiting kunnen vinden bij de Nederlandse samenleving. Daarbij dient ook het opleidings- en kwalificatieniveau van de beoogde arbeidsmigranten meegewogen te worden: bij hoogopgeleiden, die gesocialiseerd zijn in een internationale, cosmopolitische cultuur zullen cultuurverschillen een minder grote barrière vormen dan bij laaggeschoolde arbeidsmigranten. Tenslotte zijn er ook bij de opname van vluchtelingen mogelijkheden om met culturele afstand rekening te houden. Wanneer we erin zouden slagen om het beleid in Nederland en Europa om te leiden van voornamelijk irreguliere migratie naar een gereguleerde opname van vluchtelingen via humanitaire contingenten en visa, kan er niet alleen voor gezorgd worden dat niet, zoals nu het geval is, disproportioneel alleenstaande mannen maar juist samenhangende gezinsverbanden opgenomen worden, maar kan bij de internationale verdeling van lasten ook rekening gehouden worden met de culturele afstand tussen de betreffende groep en het opnemende land. Bovendien kan door de bij de samenstelling van contingenten gebruikelijke veiligheidsscreenings voorkomen worden dat activisten of sympathisanten van extremistische groeperingen worden opgenomen.⁵

⁵ Zie Ruud Koopmans (2023), *De asielloterij. Het Europese vluchtelingenbeleid van 2015 tot de Oekraïneoorlog, en hoe het beter kan*. Amsterdam: Prometheus.